

Dr Veselin Vukotić

Institucije i razvoj

Drage kolege,

Drago mi je da smo ponovo zajedno. Ovo je moj tradicionalni razgovor sa vama povodom Nove godine. Razgovor se sastoji iz dva dijela:

1. Prvi, koji se odnosi na temu
2. Drugi, koji se odnosi na našu mrežu i njeno funkcionisanje.

Ja sam za ovu godinu izabrao temu: Institucije i razvoj. Dva su razloga:

1. Ovogodišnji izvještaj Svjetske banke nosi naslov »Building Institutions for Market«
2. Crna Gora gradi novi institucionalni sistem.

Što su to institucije?

Institucije su veze i pravila ponašanja u međusobnim ljudskim interakcijama. Institucije nastaju pravom, običajima i moralom.

Institucije imaju ekonomske efekte! Njihovo dejstvo se sastoji u donošenju efikasnih individualnih odluka o alokaciji resursa i u efikasnom povezivanju ovih odluka.

Da bi svako od nas postigao cilj, djeluje na dva nivoa:

Prvi nivo – to je ustanovljavanje institucija tj. pravila igre na osnovu kojih odlučujemo kako ćemo upotrijebiti naše rijetke resurse za postizanje svojih ciljeva.

Drugi nivo – to je igra u okviru tih pravila, odnosno igra u ekonomiji se zove: donošenje odluka!

Sve ovo možemo da shvatimo na primjeru fudbalske igre.

Prvi nivo su pravila fudbalske igre. Penal, šesnaesterac, aut, korner, dužina igre, veličina igrališta, veličina lopte, broj igrača,...

Drugi nivo je igra – kada timovi izađu na igralište!

Ljudi donose odluke i o pravilima (društvene odluke) i o tome kako će u okviru pravila igrati.

Igra zavisi od pravila igre.

Npr. uvedeni su produžeci,... To je utakmice učinilo interesantnijim!

Kako nastaju institucije?

Institucije nastaju spontano (endogeno) ili nametanjem, dizajniranjem, socijalnim inženjeringom (egzogeno).

Odnosno, one nastaju procesno! Kao rezultat »pokušaja – pogrešaka«! one nastaju na bazi iskustva!

Ja lično mislim da sami ljudi koji su spremni da uoče i priznaju svoje greške i da ispravljaju ili poboljšavaju institucije u okviru kojih rade i pravila ponašanja unapređuju institucije. Bezgrešnost je najveći neprijatelj institucija!

U osnovi ovakvog nastanka institucija je spontani poredak! Zapravo, ljudski um nije sveznajući! On je ograničen, iako nauka stalno proširuje njegove granice. Čovjek je uvijek ograničen, bilo u svom znanju, bilo u motivima i sosptvenoj moći. Nama vladaju strah i instinkt koliko i racio.

Adam Smir ističe da je ljudsko biće po prirodi više lijeno, neodgovorno i sebično nego što je sklono umnom djelovanju i altruizmu.

Čovjek je lakom, po pravilu se ponaša u skladu sa svojim trenutnim interesima i željama, a manje prema dugoročnim ciljevima. Ako je tako, da li se ljudske jedinice mogu ponašati racionalno?

Ako da, čega je proizvod ta racionalnost? Da li je ona proizvod nekog straha od autoriteta, vođe koji svakom propisuje kako da se ponaša (svjesna koordinacija)? Ili je ta racionalnost rezultat određenih pravila koja nastaju kao rezultat konkretnog odnosa i koalicije među ljudima.

Pokazuje se da i tako nesavršene individue uspijevaju da u dugom vremenskom protoku spontano stvore nove ustanove, pravila, koja su osnov ponašanja ljudi.

»Te institucije su pametnije od svake individue«!

Upravo komunikacija među ljudima nije samo rezultat ljudskog uma već se velikim dijelom oslanja na tradiciju, običaje i institucije!

Upravo ovi društveni okviri bolje i efikasnije usmjeravaju individuu nego bilo koji um!

Mi živimo u društvu u kome ljudi svoje ponašanje podređuju pravilima, čiju svrhu ili porijeklo ne znaju!

Upravo to što institucije djeluju na ponašanje ljudi, one su važne za razvoj tržišta! Odnosno za donošenje odluka!

Kako pravila fudbalske igre utiču na ponašanje igrača?

Ako igrač zna da će svaka njegova igra rukom u šesnaestercu biti kažnjena penalima, onda će svi izbjegavati da igraju rukom. Ako se svaki put ne kažnjava, ljudi će više puta igrati rukom!

Tako je i u firmi: ako su pravila jasna, unaprijed poznara, ljudi se toga pridržavaju! I obrnuto!

Kako ovaj institucionalni pristup da prevedemo na reforme?

Kad kažemo ekonomske reforme, što to znači?

Najčešći odgovor je: da reformišemo privredu!

Što je to privreda?

Izraz koji čujete svaki dan! I koristite ga!

Pa se često čuje: naša privreda ima cilj!

Mnogi, pa i mi, nesvjesno pojam »privreda« shvatamo kao neki jedinstveni organizam, kao jedno preduzeće! To odmah proizvodi pitanje: a ko rukovodi tim preduzećem (privredom)? Ko je glavni menadžer? Implicitni odgovor je: Vlada!

Napuštajte ovu logiku! Ta logika je pogubna za Vas i vašu dalju karijeru!

Privreda nije organizam! Privreda kao takva »nema ni svrhu ni cilj ni karijeru«! (Bjukanen) Privredu definiše struktura, skup pravila i institucija koje ograničavaju izbor mnogih pojedinaca u međusobno povezanom lancu interakcija nalik na igru. Naravno, za svakog pojedinca postoje »bolje« i »lošije« privrede, što se neposredno prevodi u skupove pravila ili struktura.

Znači, mi imamo privredu i preduzeće. Privreda su pravila, institucije, znanje, kultura, običaji, tradicija, dok su preduzeća igrači!

Privreda je institucionalni okvir za igru!

Mi možemo da utičemo samo na institucionalni okvir ali se ne smijemo miješati u igru. U igri važi tržište! Svaki igrač unutar zadatih institucija i

pravila igre slobodno traži najbolje rešenje za zadovoljavanje njegovog interesa.

Zato se nikada ne miješajte u igru. Kao vlasnici, menadžeri, političari, utičite samo na pravila igre i ne mijenjajte ih sve dok igra traje!

Znači, institucije mogu nastati:

1. Spontano, i
2. Socijalnim inženjeringom – kada ja konstruišem budućnost!

Ako prihvatamo spontani poredak, onda smo:

1. Na pozicijama tržišta, tj. samoregulacije
2. Na pozicijama procesa umjesto konačnih rešenja
3. Na pozicijama otvorenosti a ne zatvorene ekonomije
4. Na pozicijama slobode shodno kojoj je moja sloboda ograničena slobodom drugih ljudi.

Uspostavljanje institucija nije besplatno!

To košta!

Koji su to troškovi?

To su troškovi primjene pravila:

1. Održavanja
2. Zaštite

Ali, svako od nas ima još jednu vrstu troškova. To su troškovi traženja upotrebe resursa; odnosno nalaženja partnera za razmjenu, troškovi pregovaranja i sklapanja ugovora sa budućim partnerom, troškovi nadzora i kontrole izvršenja ugovora.

I jedna i druga grupa su transakcioni troškovi.

Transakcioni troškovi su troškovi kočenja, usporavanja brzine transakcija.

»Prilika da se prisvaja profit je magnet za resurse. Ukoliko magnet ne djeluje, ekonomisti ovo ne shvataju kao znak da su ljudi glupi ili da imaju čudne ukuse ili da su prestali da budu racionalni već da postoje barijere slobodnom kretanju resursa«.

Teorijski, transakcioni troškovi su vezani prije svega za Ronalda Cousa, a potom Olivera Wiliamsona, Dagleasa Northa,...

U osnovi, transakcioni troškovi se definišu kao troškovi razmjene svojinskih prava.

U grubom, mi imamo troškove koje plaćamo za cijenu proizvoda + transakcioni troškovi koji znače npr. troškovi da dođemo do informacije gdje se proizvod može kupiti; troškovi da čuvamo taj proizvod.

Idete za Novu godinu. Plaćate aranžman! To je cijena. Ali, plaćate i vizu! To je transakcioni trošak! Ili idete do Bara dva puta! To je transakcioni trošak!

Zašto su transakcioni troškovi baš danas isplivali na površinu?

Danas je vrijeme informatičke ekonomije. Brzina postaje ključna.

Prisjetite se koliko se ljutite na stariji tip računara koji ne daje odmah rezultate, već čekate! Naljutite se i kažete: pa ovaj računar je spor!

Znači, vaš minut čekanja je sporost!

Pri ovoj brzini života čovjek vidi da je čekanje na šalteru veliko gubljenje vremena! To gubljenje vremena je transakcioni trošak!

»Svako jutro kad grane sunce i probudi se antilopa ona zna da može preživjeti samo ako trči brže od najbržeg lava, inače će biti pojedena! Ali, svako jutro kada grane sunce i lav se probudi. Da bi preživio mora da trči brže od najbrže antilope, inače će umrijeti od gladi! Konačno, nije važno da li ste lav ili antilopa! Važno je da brzo trčite!«

Kod antilope i lavova transakcioni trošak je gubljenje vremena da pronađu plijen ili uoče neprijatelja (napadača).

Teorije ekonomskog rasta i institucionalni razvoj

Kao što znate, teorija endogenog rasta (rasta iznutra) nastala je prije dvadesetak godina kao reakcija na Solovljev model rasta po kojem samo tehnologija vuče naprijed!

Teorija endogenog razvoja polazi od pretpostavke da su tehnološke promjene (tehnički progres) rezultat ekonomske inicijative preduzeća na tržištu, a ne da tehnološke promjene dolaze egzogeno, »padaju sa neba«.

Tu se uvode faktori:

1. Ljudski kapital
2. Svojina i svojinski odnosi, odnosno institucije

3. Razvoj i slobodna trgovina

Nova teorija institucionalnog razvoja i razvoj Crne Gore

Crna Gora je mala ekonomija! U vezi održivosti male ekonomije ima različitih pogleda! Svjetska banka je nedavno izdala jedan takav rad!

Ko pridemo sa stanovišta teorije institucionalnog razvoja i teorije endogenog razvoja, što je važno za razvoj Crne Gore?

Prije toga, Crna Gora ima 650,000 stanovnika!

Ona je veća od Luksemburga (450,000).

Tu su kandidati za ulazak u Evropsku Uniju: Malta (350,000) i Kipar (750,000).

Ako gledamo Srbiju, onda ona nama izgleda kao velika država. Ali DP Srbije je jednak DP Luksemburga! A Luksemburg je 0,3% od ukupnog DP Evropske Unije!

Odnosi između Srbije i Crne Gore se mogu uporediti sa odnosima između Luksemburga i Belgije (oko 8 miliona) i one čine monetarnu uniju preko 50 godina! Ali Belgija (koja ima oko 20 puta veći DP od Srbije) još uvijek uzima samo 12% izvoza iz Luksemburga.

Mali Linhenštajn ima oko 2 milijarde EURA izvoza što je više od izvoza Makedonije, BiH i Albanije zajedno!

Što je ove male zemlje povuklo naprijed?

Da li su to bili neki prirodni resursi? Da li je to energija, boksit i sl.? Ili je to sektor usluga?

Ali, kako se može obezbijediti da sektor usluga bude nosilac razvoja?

Dva su ključna resursa:

1. Institucije
2. Otvorenost

Postoji saglasnost među ekonomistima da kvalitet institucija ima odlučujući uticaj na ekonomski razvoj.

Institucije se odnose na zakonski (pravni) sistem i administraciju koja ga sprovodi.

Ključna osnova svih institucija je svojina! Karakter svojine! U Crnoj Gori smo prešli 50% privatne svojine u ukupnoj svojini! Takav režim privatne svojine traži nove institucije! I to je ono što se radi u Crnoj Gori!

Npr. tržište kapitala; berza; brokери; Komisija za HOV; tu su institucije trezora, Centralne banke, EURO, javne nabavke, tijela za regulaciju.

Sve su to nove institucije koje razvijaju jedan nov način razmišljanja i novog načina ponašanja ljudi!

Ali, to su institucije koje povećavaju šansu Crne Gore da se integriše sa okruženjem!

Ja mislim, da samo ukoliko imamo te institucije i ukoliko imamo pravo da samostalno odlučujemo o tome sa kime se možemo integrisati, da možemo da se integrišemo u region i u EU.

Npr. tržište kapitala! Ako imate kompaniju, ako imate tržište kapitala, onda se može ići u regionalnu integraciju! Npr. tržište kapitala zemalja bivše SFRJ!

Šta se dešava ukoliko to nema Crna Gora?

Ona jednostavno ne može da komunicira sa okruženjem!

Nužno imamo inferioran položaj!

Uz to, ona ne vuče razvoj unutrašnjih resursa! Ne mijenja se ponašanje ljudi! Ne aktiviraju se ljudski resursi!

Što npr za Crnu Goru znači da danas ima oko 150 brokera i dilera i investicionih menadžera?

Drugi institucionalni faktor je profesionalna administracija! Kakva je danas administracija u Crnoj Gori?

To je kočnica daljeg razvoja Crne Gore, odnosno reformi. Od brzine rešenja ovog pitanja zavisice i tempo reformi u Crnoj Gori!

Ova administracija je veliki transakcioni trošak reformi!

Otvorenost

Otvorenost je neophodna za malu zemlju! Ona je prirodna za male zemlje, ali ona može biti ometana ili podsticana državnom politikom!

Ona se npr. mjeri odnosom izvoza / DP!

Otvorenost može da se podstiče kroz dvije ključne oblasti: **novčana i trgovinska politika!**

U obje oblasti Crna Gora je izabrala maksimalnu integraciju!

Novac:

Prihvatanje EURA znači olakšavanje trgovinskih i investicionih tokova. Procijenjeno je da za EU uvođenje EURA donosi štednju transakcionih troškova u iznosu od 1% DP, iako trgovina unutar EU iznosi oko 15%. Ako bi Crna Gora bila otvorena i da njen izvoz bude oko 100% DP, tada bi ušteda transakcionih troškova bila oko 6% DP!

Važan je podatak da svaki procenat povećanja u trgovini (u iznosu od DP) povećava prihod po glavi stanovnika za 1/3 prihoda kroz 15-20 godina. To bi značilo da povećanje učešća trgovine u DP za 30-60% trebalo bi da poveća prihode po glavi stanovnika za 10-20%. Možda ovo izgleda skromno!

Ali sa ostalim povećanjima, to povećava proces integracije!

Trgovinska politika

Liberalizacija trgovinskih zakona i niske carinske stope!

Šta sve ovo znači za našu mrežu postdiplomskih studija?

Ako se vratimo unazad, na naše početke, da se zaključiti da je ideja postdiplomskih studija i sam karakter liberalne ekonomije išao u susret onome što se danas dešava u Crnoj Gori!

Znanja koja ste stekli su tražena! Postoji za njih tržište! To uostalom potvrđuje i Vaša pozicioniranost!

Pokrivajte veoma važne pozicije u Republici!

Nema gdje vas nema! Od brokerskih kuća, ministarstava, firmi, Vlade, savjetnika, vlasnika firmi,...

Sjutra će biti još veća tražnja!

Ipak, ono što se dešava na realnom nivou u odnosima u mreži daje mi za pravo da Vas podsjetim na dvije stvari:

1. Nikada ne zaboravljajte svoje sponzore! To su postdiplomske studije kao cjelina! Gdje ste vi a gdje vaš kolega ekonomista koji nije slijedio Vaš put? Činjenica je da ste Vi uložili svoj napor! Ali, da bi se stvorila **institucija Postdiplomskih studija** trebalo je dosta učiniti! Nisu one od Boga dane! Kao što sam rekao, svaka institucija košta: osnivanje, održavanje, čuvanje! Zato pomažite ovu instituciju!
2. Mreža postdiplomskih studija je Vaš oslonac. To ne zaboravljajte! Koliko god da ste se danas popeli, ako nemate čvrst oslonac, nećete dugo biti na vrhu! Konkurencija je sve jača! Ne zaboravite da mi imamo monopolski položaj jer nemamo još konkurenciju pravnika! Pravni fakultet se još nije restrukturirao. Mi jesmo!

Mi uživamo još uvijek preduzetničku rentu – prvi smo startovali!

A shodno našoj logici da treba uvijek misliti o drugom biznisu kad vam postojeći najbolje ide, potrebno je da sada razmišljate o novim prodorima!

Prije svega da interesno i prijateljski učvršćujete mrežu!

Ja u osnovi mislim da je sve OK!

Ipak, čini mi se da pojedinačno ima iskakanja!

Da se nekako zaboravlja što je filozofija škole!

Pokušajte da međusobno utičete jedni na druge!

Sada je na Vama da dalje razvijate ovu instituciju postdiplomskih studija!

Na vama je da razbijate taj mentalitet lokalnog uspjeha. U globalnom svijetu, a mi već živimo u njemu, lokalni uspjeh je trenutani! Ali vara!

Ko se uspava u lovorikama lokalnog uspjeha, uvjeravam ga da liči na čovjeka koji se mrzne u osjećaju velike toplote!

Ništa ne posmatrajte statički!

Sve je dinamika!

Danas ste Vi na sceni!

Uvjeravam Vas da je generacija koja je sada na III i IV godini opasna! Oni imaju vrlo strog praktičan pristup životu! Spremite se da ih prihvatite i da zajednički radite! Izbjegnite konkurenciju sa njima!

Ne zaboravite da je ovo pogano vrijeme!

Vrijeme velikih rizika!

Ali i vrijeme izazova!

Shvatite da živite u ovom vremenu! U ovoj realnosti! Ne smijete čekati neko novo, bolje, manje rizičnije vrijeme! To je logika palanačkih inteligencija!
»Pusti sad! Da vidim što će biti, pa ću onda!«

Bojim se da može biti kasno!

Ne zaboravite, dolaze novi!

Ne zaboravite da mi imamo danas oko 20 ljudi na magistarskim studijama vani! Treba sve uraditi da se oni integrišu u ovu mrežu!

Institucija postdiplomskih studija i njena mreža koja danas uključuje oko 150 studenata i 50 profesora iz zemlje i inostranstva vam smanjuje rizik i povećava šanse!

Ne zaboravite da vi kao studenti ovih studija imate preporuke takvih profesora kao što su Stiv Pejovich, Enriko Colombatto, John Moore, Kurt Luebe, Leonardo Liggio; da imate preporuke naših međunarodnih konsultanata, prije svega USAID,...

Kad sam sve ovo počeo, nisam siguran da sam sve ovo vidio! Mnogo više od onoga što sam očekivao! Ali jesam intinuirao! I jesam vjerovao u ideju postdiplomskih studija! I dalje vjerujem da su postdiplomske studije jedna od najvažnijih institucija za ukupne reforme u Crnoj Gori! Da li bi neko od vas imao hrabrosti da pomisli na situaciju u kojoj nema postdiplomskih studija? Odakle bi bili i ko bi bili ljudi u novim institucijama? Sa kime bi radili stranci? Da li bi strani eksperti govorili da ovoliku količinu znanja iz ekonomije nisu sreli ni u jednoj zemlji u tranziciji?

Shvatimo instituciju postdiplomskih studija kao reformski resurs Crne Gore!

A postdiplomske studije ste Vi!

Zato razvijajući postdiplomske studije razvijate i sebe!

Ja sam uvijek vjerovao u važnost slobode izbora!

Danas još više nego juče!